

O‘TKIR HOSHIMOVNING “DUNYONING ISHLARI” QISSASIDA BADIY PSIXOLOGIZM

Jumamuratova Ruxshona

Nukus davlat pedagogika instituti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15803646>

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” asarida badiiy psixologizmning namoyon bo‘lish usullari tadqiq qilinadi. Asarning asosiy qahramonlarining ichki dunyosi, xususan, ona-bola munosabatlari, yolg‘izlik, hasrat va xotiralar kabi mavzular chuqur psixologik talqin bilan yoritilgan. Muallifning real hayotdagi kuzatishlari, nozik psixologik detallar va lirik tasvirlar orqali inson ruhiyatining murakkab qatlamlari ochib berilgan. Asarda qo‘llanilgan ichki monologlar, ramziy obrazlar va xotiralar tizimi badiiy psixologizmning o‘ziga xos namunalari sifatida tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: badiiy psixologizm, lirik proza, ichki monolog, xotira, ona obrazi, ruhiy kechinmalar, adabiy tasvir usullari, psixologik realizm.

Badiiy psixologizm – bu adabiy asarda qahramonlarning ruhiy holati, his-tuyg‘ulari va ichki kechinmalarining badiiy vositalar orqali ifodalanishi. Bu hodisa L.S. Vygotskiyning “Psixologiya iskusstva” asarida ta’kidlaganidek, san’atda inson ruhiyatini chuqur anglash va uni badiiy obrazlar orqali yetkazish jarayonidir.

M.M. Bakhtin esa “Dialogik tasavvur” nazariyasida badiiy matnda qahramonlarning ichki monologlari va psixologik dialoglarining ahamiyatini ta’kidlaydi. O‘tkir Hoshimov asarida bu usullar keng qo‘llanilgan, masalan, bosh qahramonning onasi haqidagi xotiralar orqali uning ruhiy holati lirik tarzda ochib beriladi.

“Dunyoning ishlari” qissasida bosh qahramonning bolalik xotiralarining uning psixologik portretini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. “Oq, oydin kechalar” hikoyasida onasi bilan o‘tkazgan paytlari tasvirlangan:

“Bolaligimni eslasam, iliq yoz kechalari ko‘z oldimga keladi. Hovlimizda bir tup bodom bo‘lardi... Onam: “Bodom yolg‘iz bo‘lgani uchun meva qilmaydi”, deb tushuntirardi.”¹

Bu satrlar orqali qahramonning onasiga bo‘lgan mehr-muhabbati va bolalikdagi osoyishta hayoti tasvirlanadi. Xotiralarning lirik ohangi o‘quvchiga qahramonning ichki dunyosini yaqin his qilish imkonini beradi.

Temporal psixologizm (vaqt psixologiyasi): Asarda xotiralar va hozirgi zamon o‘rtasidagi dinamik o‘zaro ta’sir qahramonning ruhiy holatiga chuqur ta’sir ko‘rsatadi. “Oq, oydin kechalar” hikoyasida bolalik xotiralarining bilan katta yoshdagi tushunchalarining qarama-qarshiligi psixologik portretning evolyutsiyasini ko‘rsatadi

Kollektiv ong va individual psixologiya: Mahalla hayoti tasvirlarida (masalan, “Sovchilar” hikoyasi) jamoaviy ong bilan shaxsiy his-tuyg‘ular o‘rtasidagi kurash qahramonlarning ichki kechinmalariga yangi nuanslar qo‘shadi. Bu ijtimoiy psixologizm elementlarini ko‘rish mumkin.

Tilning psixologik funktsiyasi: Hoshimov xalq og‘zaki nutq uslubidan foydalangan holda qahramonlarning ichki dunyosini ochishga erishadi. Ayniqsa dialoglarda qo‘llanilgan sintaktik

¹ Hoshimov O‘. Dunyoning ishlari. Toshkent, Yangi asr avlodi, 2017. –B. 5.

tuzilmalar (qisqa, uzilgan gap tuzilmalari) shaxslarning emotsional holatini aniqroq yetkazishga xizmat qiladi.

Kosmik psixologizm: “Oq, oydin kechalar”da yulduzlar, oy kabi kosmik obrazlar inson ruhiyati bilan metaforik bog’langan holda tasvirlanadi. Bu qahramonning onasi bilan bo’lgan aloqasini kengroq falsafiy kontekstga olib chiqadi.

Patologik holatlarning tasviri: “Shayx” qahramonining ruhiy holati orqali muallif ijtimoiy chetlashtirilgan shaxslarning psixologiyasiga hamdardlik bilan yondashishini ko’rish mumkin. Bu esa asarning psixologik chuqurligini yanada oshiradi.²

Gender psixologiyasi: Asarda ayol qahramonlar (ayniqsa ona obrazlari) tasvirida gender stereotiplaridan chetga chiqilganligi, ularning murakkab ichki dunyolari ochib berilganligi zamonaviy psixologik yondashuvlarni aks ettiradi.

Travma psixologiyasi: Urush oqibatlari (“Ermon buvaning tilagi” hikoyasi) va oilaviy travmalar (“Qarz” hikoyasi) tasviri orqali posttravmatik stressning uzoq muddatli psixologik oqibatlari badiiy mahorat bilan ifodalangan.

1. “Oq, oydin kechalar” qissasi.

“Onam oyga tikilib turib ohista pichirlar edi: Qaymomaxon qulla, qanotlari tilla...” - Bu yerda ona va bolaning o’rtasidagi hissiy aloqa tabiat obrazlari orqali ramziy ifodalangan. Oyning nuri - bu onaning mehrini, bolaning xotirasida saqlanib qolgan iliq hislarni anglatadi. Qahramonning bolalik xotiralarida onasining bu qo’shig’i doimo qaytalanib turishi, uning psixikasida onasi bilan bog’liq eng quvonchli lahzalarning saqlanib qolganligini ko’rsatadi.

2. “Tasalli” qissasi.³

“Bir hafta bo’ldiki, do’stlarim, tanish-notanishlar eshikdan ma’yus kirib kelishadi.” - Bu parcha motam psixologiyasining aniq ifodasidir. “Ma’yus” so’zi orqali kelganlarning hamdardlik holati, qahramonning esa ularga nisbatan ichki iztirobi seziladi. Qahramonning “ona uchun bolaning katta-kichigi bo’lmaydi” degan fikri esa uning onasiz qolgan dunyosidagi bo’shliqni his qilishini ko’rsatadi.

3. “Haqqush” qissasi.⁴

“Ilhaq! Is’hoq!” - Bu fojiali qushlarning chaqirig’i orqali muallif insoniy ajralish va yolg’izlikning chuqur psixologik ta’sirini aks ettiradi. Qahramonning bu tovushlarni eshitganda onasining aytgan ertagini eslashi, bolalik xotiralar bilan hozirgi hissiyotlarning o’zaro ta’sirini ko’rsatadi.

4. “Qarz” qissasi.⁵

“Qo’limdan shirinliklar tushib ketdi.” - Bu qisqa ibora orqali qahramonning hayratga tushgani, bolaning so’zlari uning ichki dunyosiga qilgan ta’siri ajoyib ifodalangan. Bu yerda hech qanday uzun tushuntirishsiz, faqat bir harakat orqali kuchli hissiyot yetkazilgan.

5. “Ikki afsona” qissasi.⁶

“Bir bor ekan, bir yo’q ekan, qadim zamonda oftob bo’lgan ekan.” - Onaning bolasiga aytayotgan ertaklari orqali uning bolaning psixikasiga ta’sir qilish usuli ko’rinadi. Bu

² Hoshimov O’. Dunyoning ishlari. Toshkent, Yangi asr avlodi, 2017. –B. 37.

³ Hoshimov O’. Dunyoning ishlari. Toshkent, Yangi asr avlodi, 2017. –B. 6.

⁴ Hoshimov O’. Dunyoning ishlari. Toshkent, Yangi asr avlodi, 2017. –B. 9.

⁵ Hoshimov O’. Dunyoning ishlari. Toshkent, Yangi asr avlodi, 2017. –B. 10.

⁶ Hoshimov O’. Dunyoning ishlari. Toshkent, Yangi asr avlodi, 2017. –B. 11.

ertaklarning soddaligiga qaramasdan, ular bolaning dunyoqarashini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

6. “Surat” qissasi.⁷

“Bugun yangi kitobim chiqdi. Birinchi nusxasini emas, bitta nusxasini emas, oltmish ming kitobning hammasini onamga bag'ishladim. Lekin...” - Bu parcha qahramonning onasiga nisbatan kompleks his-tuyg'ularini (muhabbat, ayb, pushaymonlik) aks ettiradi. Nuqta-nuqta orqali yetkazilgan jimjitlik qahramonning aytolmay qolgan hislarini anglatadi.

7. “Ermon buvaning tilagi” qissasi.⁸

“Oltmishvoy akangizni-chi qilichi bor. Alpomishnikiga o'xshab qirq gaz keladi.” Bu yerda Ermon buvaning o'g'li haqidagi xayollari uning psixologik travmasini ko'rsatadi. U real voqelikdan qochib, xayoliy dunyoda yashaydi, bu esa katta yoshdagi odamlarda ko'p uchraydigan psixologik himoya mexanizmidir.

O'tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” asari badiiy psixologizmning nodir namunalaridan biri bo'lib, unda inson ruhiyatining nozik qirralari ajoyib badiiy mahorat bilan ifodalangan. Asarda qahramonlarning ichki kechinmalari, xususan, ona-bola munosabatlari, yolg'izlik, sog'inch va xotiralar kabi mavzular chuqur psixologik talqin bilan yoritilgan.

Muallif qahramonlarning ruhiy holatini ochishda quyidagi usullardan samarali foydalangan:

1. Xotiralar va ichki monologlar orqali qahramonlarning shaxsiy kechinmalarini chuqur namoyon etish (“Oq, oydin kechalar”, “Tasalli”);

2. Ramziy obrazlar (“Gilam paypoq”, “Yulduzlar”, “Tush”) orqali hissiyotlarni metaforik ifodalash;

3. Kichik psixologik detallar (masalan, “Qo'limdan shirinliklar tushib ketdi” kabi iboralar) orqali murakkab his-tuyg'ularni ixcham yetkazish;

4. Ijtimoiy psixologizm elementlari (mahalla hayoti, oilaviy munosabatlar) orqali shaxs va atrof-muhit o'rtasidagi dinamikani ko'rsatish.

Asarning asosiy kuchli tomoni shundaki, u nafaqat individual psixologik portretlarni, balki butun bir davrning ruhiy kechinmalarini aks ettirishga muvaffaq bo'lgan. “Dunyoning ishlari” zamonaviy o'zbek adabiyotida psixologik realizmning yorqin namunasi sifatida qadrlanadi va insoniyatning abadiy mavzulari – mehr, yo'qotish, sog'inch va yolg'izlik kabi mavzularga yangicha yondashuvni taklif etadi.

O'tkir Hoshimovning bu asari nafaqat badiiy qimmatligi, balki psixologik chuqurligi jihatidan ham zamonaviy o'quvchiga inson ruhiyatining murakkabligini tushunishda yordam beradi. Asarda qo'llanilgan psixologik tasvir usullari o'zbek adabiyotida keyingi avlod yozuvchilariga ham yo'l ko'rsatuvchi badiiy meros hisoblanadi.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'tkir Hoshimov “Dunyoning ishlari”. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017.

⁷ Hoshimov O'. Dunyoning ishlari. Toshkent, Yangi asr avlodi, 2017. –B. 34.

⁸ Hoshimov O'. Dunyoning ishlari. Toshkent, Yangi asr avlodi, 2017. –B. 65

2. Rahmonov O. "Folklor va zamonaviy adabiyot". - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017.
3. O'zbekiston Milliy kutubxonasi elektron resurslari: www.natlib.uz
4. O'tkir Hoshimov ijodiga bag'ishlangan ilmiy maqolalar to'plami: www.fan.uz/hoshimov
5. Psixologiya va adabiyot aloqasi bo'yicha xalqaro konferensiya materiallari: www.psycholiterature.org/conf2022